

АПСТРАКТ

Позиција Београда на ушћу две велике реке представља кључни фактор морфогенезе градске територије. Београд је кроз историју „у таласима“ освајао обале и то се може препознати у његовом просторно-морфолошком систему којег чине три подцелине: Стари, Нови и Трећи Београд. Трећи Београд, новорастући град на левој обали Дунава, поседује изузетан развојни потенцијал, због чега су контрола његовог развоја и планска урбанизација кључни планерски изазови у наредном периоду. Овај рад се бави вишеслојним истраживањем развоја урбанистичке мисли о Трећем Београду изражене у различитим типовима планских докумената, студија, програма и развојних модела, али и на урбанистичким конкурсима и стручним скуповима. Њеном анализом су идентификоване кључне идеје, концепти и реализације од значаја за развој леве обале Дунава административног подручја града Београда. Паралелно са њеном анализом, идентификоване су и институције од кључног значаја за развој урбанистичке делатности ове територије, али и Београда у целини. Резултат истраживања је систематизован и хронолошки уређен преглед кључних планских докумената, студија и истраживања, препознавањем развојних идеја и модела уз успостављање релација са њиховим истраживачким и институционалним контекстом. Посебно место у наведеном прегледу заузима истраживање потенцијала природних, климатских и геолошких аспеката као основних ресурса за промишљање предметне територије при изради планова и стратегија у будућности.

Кључне речи: Трећи Београд, урбанизам, природа, планови, морфогенеза, развојни модели

ABSTRACT

Belgrade's geographical position, as a city at the confluence of two European rivers, was one of the basic preconditions for the morphogenesis of the city's territory and its development towards a wider metropolitan area. Throughout the historical periods, there was a gradual development of Belgrade river banks, on the basis of which can be recognized the spatial-morphological system of Old and New Belgrade, within which the left riverside of the Danube represents the new development spatial framework of Third Belgrade - the town on the third riverside, but also the city that opens the new epoch of planned urbanization and controlled expansion of the city territory. The contribution of this paper is to establish a comprehensive overview of urban planning of spatial framework for left riverside of Danube through individual and chronological review of formal and informational planning documents and development models relevant to the subject area with parallel explication of research and regulatory frameworks. Through analysis of plans and studies, the potential of natural, climatic and geological aspects is particularly emphasized as the basic resource for developing plans and strategies in the future.

Key words: Third Belgrade, urbanism, nature, plans, morphogenesis, development models

УВОД

Када се сагледа стање просторног развоја Београда, јасно је да лева обала Дунава представља ресурс за даљи развој града – Трећег Београда. Ово подручје, које се може великим делом сврстати у категорију неурбанизованих *greenfield* локација, са једне стране представља просторни обухват за даље ширење метрополитенског подручја ка коме су, према *Генералном урбанистичком плану града Београда за 2021. годину* (Сл. лист града Београда, бр.27/03) и *Регионалном просторном плану административног подручја града Београда* (Сл. лист града Београда, бр.10/04) усмерене развојне осовине и које је предвиђено као нови урбани развојни центар. Са

* Александра Миловановић, истраживач-приправник, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, aleksandr-aa@hotmail.com

друге стране, територија Трећег Београда представља просторни обухват који захтева висок степен заштите и рационалног коришћења земљишта, јер га карактеришу природне одлике и ресурси изузетних вредности, што потврђује присуство фрагментно постављених фиксних елемената¹ зелених површина града Београда.

Бројни национално и међународно успостављени акти који се тичу заштите природе и животне средине истичу природне спецификуме и вредности приобаља реке Дунав и важност њиховог очувања при планској урбанизацији ове територије у будућности. Посебно богатство Трећег Београда представљају водени ресурси – река Дунав, језеро Велико блато, подземне воде и водоизворишта која су у режиму санитарне заштите, као и станишта строго заштићених природних реткости, посебно концентрисаних у оквиру природне оазе Бељарица. Према *Уредби о еколошкој мрежи* (Сл. гласник РС, бр.102/10), приобаље реке Дунав је еколошки коридор од националног и међународног значаја, јер повезује еколошки значајна подручја на простору Републике Србије и суседних земаља. Према иницијативи Савета Европе, у Софији је 1995. год. потписана *Стратегија очувања Паневропског биолошког и предеоног диверзитетa (Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy PEBLDS)*, а најважнији задатак био је формирање *Паневропске еколошке мреже*² (PEEN), која је састављена од националних еколошких мрежа суседних земаља, у циљу дугорочног очувања екосистема, станишта и врста од значаја за заштиту на нивоу Европе (Council of Europe Press, 1996). Такође, Савет Европске уније је 2011. год. формално усвојио *Стратегију ЕУ за Дунавски регион (Дунавска стратегија)*, у чијем је фокусу питање заштите животне средине и одрживог коришћења природних ресурса у складу са социоекономским и институционалним развојем, као и јачањем регионалне сарадње дунавских земаља (European Commission, 2011).

Проблем очувања природних добара и предела један је од најактуелнијих и најсложенијих са којим ће се струка суочавати у будућности. У циљу истицања вредности природних услова и предела, које одликују територију будућег Трећег Београда и важности њиховог очувања при планирању ове територије у наредном периоду, у раду је дат хронолошки преглед који треба да упути на ове

вредности уз паралелно разумевање њене морфогенезе и планских предлога. Истраживање је спроведено хронолошким тумачењем примарних извора, пре свега планских докумената различитих нивоа и обухвата, као и студија, програма и развојних модела за урбанизацију ове територије. Након тога је успостављен упоредни преглед планског, истраживачког и институционалног оквира релевантног за подручје леве обале Дунава у периоду од 1921. год., када је створена прва урбанистичка мисао о планирању Трећег Београда до данашњег, актуелног *Генералног урбанистичког плана за 2021. годину*. (Сл. 1) Посебан део истраживања се односи на приказ морфогенезе Трећег Београда упоредним прегледом реализоване и планиране урбане структуре, са фокусом на утицај и удео природних вредности на морфологију читавог града. (Сл. 2)

Природне карактеристике Трећег Београда

Територија Београда на левој обали Дунава је најјужнији појас Панонске низије и као таква представља специфичну микрогеографску целину. Најстарија насеља на овој територији су Борча, Овча, Крњача и Црвенка (Spalević, 2013). Ова насеља су претрпела повремена повлачења становништва услед поплава или ратних прилика, због чега је њихово коначно формирање омогућено тек 1922. године. Тада је основана Дунавско-тамишка водна задруга, која је „одиграла значајну улогу у организованом одржавању ове територије“ и развоју пољопривредне делатности (Stojanović, 1971:334). О природном динамизму ове просторне целине сведочи и запис арх. Братислава Стојановића објављен у осамнаестом издању Годишњака града Београда:³

„Од давнина су људи настањивали и у таласима напуштали ово „парче“ Паноније. Буквално, баш због таласа реке, њених великих вода када је Дунав ту разливајући се лично на море. Људи су долазили, бежали и поново долазили“ (Stojanović, 1971:342).

Основни конститутивни мотив формирања насеља на овој обали представљале су природне карактеристике, а пре свега присуство велике реке. Природне и климатске карактеристике Трећег Београда (рељеф, геолошки састав тла, хидрогеолошке одлике и екосистем) представљају спецификум ширег просторног оквира града Београда. Геолошким испитивањима из 1957. год. је утврђено да подземне воде на подручју Панчевачког рита поседују изузетно висок салинитет чије се порекло повезује са Панонским морем, које је некада заузимало ово подручје. Новија геолошка истраживања, спроведена у току 2016. год.,

1 Фиксни елементи су, сходно *Генералном плану града Београда 2021* (Сл. лист града Београда, бр. 27/03), „простори који представљају трајне вредности града: градитељско наслеђе (културна добра, амбијенталне целине и простори значајни за идентитет града, објекти модерне архитектуре), природне вредности или зелене површине. У случају промена Генералног плана, или измене прописа са поједностављеним процедурама за измене и промене плана – фиксни елементи су простори, објекти и услови који не могу бити предмет таквих измена“.

2 Еколошка мрежа је, сходно *Закоњу о заштити природе Србије* (Сл. гласник РС, бр. 36/2009), „скуп међусобно повезаних или просторно блиских заштићених подручја и еколошки значајних подручја који омогућава слободни проток гена и битно доприноси очувању природне равнотеже и биолошке разноврсности и унутар које се делови повезују природним или вештачким еколошким коридорима“.

3 Текст Братислава Стојановића *Београд на левој обали Дунава*, објављен у 18. издању *Годишњака града Београда*, представља својеврстан преглед урбанизације овог просторног обухвата, уз издвојен опис природних, географских и климатских вредности.

такође потврђују претходно наведене налазе.⁴ На основу низа истражних бушотина, структуре ископа и затечених узорака позиционираних на потезу од Панчевачког моста до Овче, потврђено је да вода која се налази на дубини од око 250m води порекло од Панонског мора. Овај природни ресурс представља редак феномен и посебна је вредност територије леве обале Дунава.

Територија Трећег Београда је, услед повезаности са Дунавом, који представља еколошки и саобраћајни коридор, значајна и на међународном нивоу. Дунав је део *Паневропске еколошке мреже* и речног коридора VII којим се остварује веза са десет европских земаља. Из тих разлога, одговорност за развој ове територије превазилази национални ниво.

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД ПЛАНског РАЗвоЈА ТРЕћЕГ БЕОГРАДА

Планирање територије леве обале Дунава административног подручја града Београда може се описати кроз пет развојних периода, који се разликују према заступљеним идејама, концептима и реализацијама: (Сл. 1)

1. период од 1921. до 1927. год. у току ког су, кроз истраживачку и конкурсну делатност, пренесени утицај и мисао тада савремене урбанистичке праксе присутне у планирању европских градова;
2. период од 1927. до 1944. год. у оквиру ког су реализована инфраструктура за Трећи град и изграђени Панчевачки мост и противоплавни насип;
3. период од 1944. до 1957. год. у оквиру ког је омогућен развој урбанистичке делатности и институција;
4. период од 1957. до 1972. год. у оквиру ког је створен најзначајнији допринос у планирању Трећег Београда и реализован најважнији окидач развоја ове територије - Пољопривредни комбинат Београд;
5. период од 1972. до 2016. год. представља значајну епоху у планирању Београда, јер обухвата два велика генерална урбанистичка плана, у оквиру којих су дефинисане развојне осовине лонгитудиналног ширења територије према левој обали Дунава.

Период од 1921. до 1927. год.: Европска мисао о Београду

Ширење градске територије Београда са леве стране Дунава омогућено је споразумом оствареним на Париској мировној конференцији одржаној 1919. год., када је дошло до померања државне границе ка северу (Mitrović, 1969). Тиме су Дунав и Сава престали да буду пограничне реке. Први плански документ у оквиру ког је препозната потреба

за ширењем територије града Београда био је *Генерални план за град Београд* из 1923. год. којим је руководио тада општински архитекат Ђорђе Ковалевић (Urbanistički zavod, 2008). У овом плану је први пут иницирана активација леве обале Саве кроз *Илустративни план града на левој обали Саве*, који је представљао традиционални, тзв. уметнички, пројекат рађен по узору на европске градове. Такав план био је утопијска представа о будућности града, која је за основни циљ имала репрезентацију (Gašić, 2011). Кроз илустративни план је приказана визија ширења града према западу и његовог спајања са Земунум и Великим Ратним Острвом као тежиштем планске композиције.

Овом плану је претходио Међународни конкурс за уређење и проширење Београда из 1921-1922. год., који је био специфичан по учешћу бројних конкурсних ауторских тимова из иностранства, чиме су се пренели утицај и мисао тада савремене урбанистичке праксе присутне у планирању европских градова и остварен је креативан и аналитички подухват за разумевање развојне перспективе Београда (Vukсанović Мацура, 2015). Сви планови који су претходили овом временском тренутку третирали су парцијалне просторне целине са фокусом на реконструкцији и трансформацији постојеће планске композиције.⁵ Истраживањем спроведеним на овом конкурсном првом пут су третирали шири просторни оквир и перспектива територијалног ширења Београда, чиме се препознају прве тежње ка повезивању са левом обалом Дунава и ка могућем усмеравању развојних осовина ка Панчеву. У наставку су издвојене најважније карактеристике два другонаграђена конкурсна рада која на одређени начин третирају леву обалу Дунава или остварују везу са њом.

Према прегледу који је Вуксановић Мацура дала у књизи Сан о граду (2015), на Међународном конкурсном уређењу Београда 1921-1922. год. највише, другу, награду је добио тим француских архитеката и урбаниста⁶ за пројекат *Urbs magna*. Концепт овог конкурсног рада заснива се на регионалној перспективи развоја Београда, која се огледа, пре свега, у успостављању везе Београда са Земунум и Панчевом. Позиционирање мостова на Дунаву и Сави јасно показује тежњу за повезивањем свих београдских обала. Како би се омогућило регионално повезивање Београда, аутори предлажу систем кружних саобраћајница око града. Једна од њих је значајна за развој територије Трећег Београда, јер полази од Великог Села до Земуна, и даље до Овче, Борче и Панчева, чиме се дефинише и будући, могући просторни обухват Београда. Развојне осовине ширења градске територије тада су постављене

4 Документарна емисија *Панонска бања – долазак до мора*, Вертиго продукција, јул 2016.

5 Године 1867. *План Вароши у шанцу*, Емилијан Јосимовић; године 1878. *План Београда удешен за потребе београдских основних школа*, Стеван Зарић; године 1903. *План Београда Удесио (Јован) Бешлић*; године 1910. *План града Београда престонице краљевине Србије*, Ваца Лазаревић; године 1912. *План Вароши Београда*, Албан Шамбон

6 Ауторски тим архитеката и урбаниста који је деловао у склопу *Друштва урбаниста Француске*: Jean-Marcel Auburtin, Albert Henry Parenty, Jean-Emile Naville, Achille-Henri Chauquet

према југу, што се подудара са данашњом морфогенезом, док је лева обала Дунава у овом конкурсном предлогу представљена као пољопривредно добро. Наредни рад, такође носилац друге награде, дело је бечких архитеката⁷ под називом *Singidunum novissima* (Vuksanović Macura, 2015:83). Допринос овог рада је у комплексно развијеној железничкој инфраструктури која је требало да представља основ за регионално повезивање. Иако аутори развојне осовине предвиђају према западу, у правцу Земуна, позиционирањем путне инфраструктуре приказана је иницијатива за повезивањем са левом обалом Дунава. Важна карактеристика конкурсног рада *Singidunum novissima* огледа се у позиционирању нових мостова који омогућавају повезивање свих београдских обала – први мост повезује леву обалу Дунава са левом обалом Саве преко Великог Ратног Острва, док други мост повезује обе дунавске обале преко Ада Хује.

Европску мисао тада савременог урбанизма изнео је и заговорник идеје о вртном граду, чешки архитект Јан Дубови. Дубови је у скици метрополе *Будући велики Београд* предвидео будући раст Београда до 1961. год., на основу демографско-економских студија (Balgojević, 2007). Слично претходно наведеним конкурсним радовима, кроз ову скицу је сагледана регионална размера града тако што су предложени излазак Београда на реке и спајање са Земунском и Панчевом, као и интеграција са ширим метрополитенским подручјем околних села. Важно је још напоменути да се у његовој скици, насталој 1927. год., препознаје позиција Панчевачког моста, која ће бити једна од најважнијих тема наредног Генералног плана.

Период од 1927. до 1944. године: Инфраструктура за Трећи град

Први званичан плански предлог за територију Трећег Београда постављен је у *Генералном регулационом плану за Београд* из 1927. године, који је израдио инжењер Јован Обрадовић, инспектор Министарства (Urbanistički zavod, 2008). У оквиру овог плана је утврђена данашња позиција Панчевачког моста и остварена прва веза између две обале Дунава. Мост краља Петра Карађорђевића, касније Панчевачки мост, постао је активан за саобраћај 1935. године. Ратне околности довеле су до тога да је мост у неколико наврата рушен, да би коначно био обновљен 1946. године. У овом периоду остварује се и први прелаз на леву обалу Дунава подизањем одбрамбеног противпоплавног насипа дуж Панчевачког рита, Кожаре и Црвенке. Дванаест година касније, у *Генералном регулационом плану* из 1939. године, чијом су израдом руководили општински архитект Ђорђе Коваљевски и Даница Томић Милосављевић, учртана је позиција моста, али шира саобраћајна мрежа на левој обали Дунава није предложена (Urbanistički zavod, 2008).

Период од 1944. до 1957. године: Утемељење урбанистичке делатности

У првом послератном периоду ослобођења створена је перспектива за развој урбанистичке делатности. Такве околности условиле су да се 1944. год. приступи изради новог *Генералног плана Београда* 1949-1950. год., за чијег је руководиоца именован Никола Добровић, тада начелник Архитектонског одељења у оквиру Министарства грађевине Демократске Федеративне Југославије. У овом периоду је Добровић урадио *Детаљне урбанистичке студије за хитна решења проблема чворних тачака града*, чиме су препознати основни проблеми урбанизма Београда и дат је преглед стања урушеног грађевинског фонда (Balgojević, 2007). Овом студијом створен је основ за израду *Генералног плана Београда*, што је захтевало формирање стручне друштвене организације урбаниста. У циљу утемељења урбанистичке делатности, 1945. год. је коначно основан Урбанистички институт Министарства грађевине Србије, а за директора је именован управо Никола Добровић (Novaković, 1987). Овај период развоја урбанистичке мисли и институција, као и израда планова заснованих на утемељеним студијама, донели су нове предлоге. Најважнији развојни оквир овог плана подразумевао је повезивање старог језгра Београда и основање новог. Иако је изградња Новог Београда подразумевала повезивање са левом обалом Саве, препознају се и нови предлози саобраћајних и инфраструктурних веза са левом обалом Дунава. Саобраћајне студије су подразумевале моделске опције свих видова саобраћаја (колског, железничког, речног), чиме је успостављена Генерална саобраћајна мрежа позиционирањем три саобраћајне осовине, од којих је једна обухватала правац од тадашњег Железничког трга ка постојећем Панчевачком мосту. У овом плану Добровић предлаже важне инфраструктурне елементе који омогућавају повезивање са левом обалом Дунава:

1. назначена је позиција два нова моста који повезују Нови Београд са копном леве обале Дунава, од којих један остварује магистралну кружну везу према тада већ постојећем Панчевачком мосту и подудара се са позицијом недавно реализованог моста Михајла Пупина;
2. назначена је железничка веза са Панчевом позиционирањем две железничке станице – прве непосредно уз језеро Велико блато, а друге на позицији данашње Железничке станице у Овчи;
3. назначена је приобална ивична магистрала са два крака – први од Панчевачког моста према данашњем Пупиновом мосту, а други од Панчевачког моста према Панчеву, што је данашњи Панчевачки пут;
4. назначена је позиција теретног пристаништа наспрот Великог Ратног Острва, на подручју Црвенке, чиме се препознаје тенденција за формирањем нове градске луке и пристаништа на левој обали Дунава.

⁷ Ауторски тим архитеката из Беча: Rudlof Perco, Erwin Ilz i Erwin Bock

Сагледавајући, са једне стране, полазне Добровићеве инфраструктурне и саобраћајне предлоге за остваривање везе са левом обалом Дунава, а са друге стране имајући у виду реализовану саобраћајну мрежу, можемо констатовати да су урбанистичка утемељења кључних коридора, праваца и токова предложених у *Идејном урбанистичком плану Београда из 1948. године* основ за данашњу планску композицију Трећег Београда.

Међутим, након изложеног реферата који је пратио Добровићев идејни план, настале су бројне критике, које су условиле његов службени премештај на Архитектонски факултет у Београду. Уважавајући примедбе на Добровићев план, Милош Сомборски, нови директор и руководилац Урбанистичког завода, наставио је рад на финалном Генералном плану. Одреднице овог плана се могу препознати у *Општем приказу Генералног плана Београда* из 1950. год. (Urbanistički zavod, 2008). Први пут се у званичној планској пракси истражује временска перспектива развоја израдом демографско-економских студија. На основу поменутих студија, остварена је претпоставка о порасту броја становника до 1980. год. и препозната је потреба за радикалним ширењем градске територије. Окосницу овог плана чини формирање Новог Београда и успостављање монолитне целине старог градског језгра, новог града и Земунa. Основни метод планирања примењен у овом плану је подразумевао зонирање програмско-функционалних целина, на основу којих се препознају новодефинисане функционалне зоне на левој обали Дунава:

1. маркиран је зелени приобални појас леве обале Дунава;
2. позициониране су *компактне стамбене зоне* непосредно уз Панчевачки мост;
3. непосредно уз железнички крак према Панчеву позиционирана је зона привредне делатности;
4. уцртана је позиција новог моста који спаја леву обалу Саве и леву обалу Дунава, што је наслеђено из идејног Добровићевог плана.

Период од 1957. до 1972. године: Дунавград и заштитини урбанизам

Израдом новог Генералног плана 1950. год. створен је основ за почетак интензивног развоја леве обале Дунава. Почетни корак представља израда програма и студија за активацију територије Трећег Београда у пољопривредне сврхе, под руководством проф.арх. Бранислава Којића у оквиру Грађевинског инсититута - Савезног Министарства грађевине. Најважнији окидач урбанизације ове територије, који је омогућио почетак савремене пољопривредне производње, био је оснивање Пољопривредног комбината Београд 1946. год., што потврђују и записи арх. Братислава Стојановића:

„У двадестпетогодишњем битисању, ПКБ је растао као произвођач и као урбанист – реализатор на овој територији” (Stojanović, 1971:345).

На основу претходног хронолошког прегледа, уочава се да је Генерални план из 1950. год. ову територију оставио недефинисаном, представљајући је као зелени градски појас са доминантно присутним пољопривредним површинама и позиционираним мањим стамбеним и привредним зонама. Развој Пољопривредног комбината Београд условио је детаљнију разраду територије насеља Крањача, а 1957. год. и *Измену и допуна Генералног урбанистичког плана Београда*, чији је аутор елабората био арх. Братислав Стојановић. Овом одлуком, у постојећу морфологију града интегрисан је први приобални појас леве обале Дунава као логично и природно заокружење које дефинише град на свим обалама река. Након усвојених измена плана донета је и одлука по којој је наменски дефинисана остала територија Панчевачког рита, што је подразумевало:

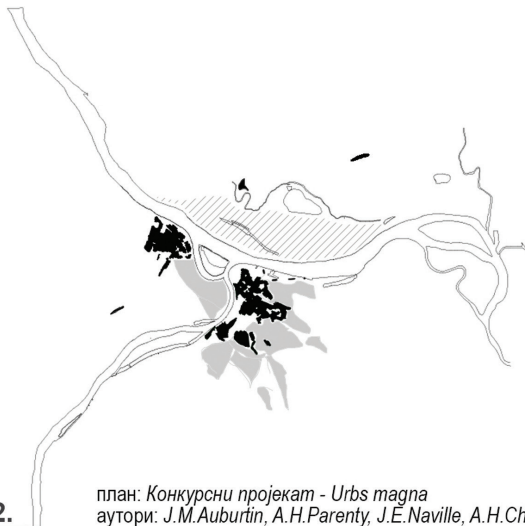
1. проширење градске територије увођењем стамбене зоне на левој обали Дунава;
2. увођење спортско-рекреативних садржаја са назначеним потенцијалом за активацију речне обале уређењем плажа, изградњом купатила и афирмацијом спортских активности на води;
3. дефинисање индустријске зоне у контактном појасу према Панчеву, јер се сматрало да се позиционирањем привредне делатности у границама овог просторног обухвата може значајно допринети развоју републичке и југословенске привреде због непосредног присуства већ развијене индустријске зоне;
4. дефинисање остале територије као пољопривредне зоне намењене за стаклене баште и топле леје, као и за друге видове пољопривредне производње.

Након усвајања измена и допуна Генералног урбанистичког плана створио се основ за јачање институционалног оквира надлежног за обухват леве обале Дунава. Већ 1958. год. образована је Дирекција за изградњу и уређење Београда на левој обали Дунава, чији је руководилац стручног тима архитеката био Братислав Стојановић. Међутим, 1959.

Сл. 1: Хронолошки преглед а) планских докумената, б) студија, скупова и конкурса и в) институција са издвојеним водећим идејама, концептима и реализацијама релевантним за територију леве обале Дунава. Ауторски прилог.

Fig. 1: Chronological overview of a) the planning documents, b) studies, conferences and competitions and c) institutions with separate leading ideas, concepts and realizations relevant to the territory of the left bank of the Danube. Source: Author's contribution.

	Плански документи	Студије, скупови и конкурси	Институције	Идеје, концепти и реализације	
1898.			основано Архитектонско одељење Министарства грађевине		
1919.	Споразум о проширењу границе и ширењу територије Београда у склопу Париске мировне конференције			проширена граница територије Београда и оставрена перспектива ширења града	
1921.		Међународни конкурс за уређење и проширење Београда		РЕГИОНАЛНА ПЕРСПЕКТИВА РАЗВОЈА	1921.
1922.		<i>Urbs magna Singidunum novissima</i>		ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА РАЗВОЈА	
1923.	Генерални урбанистички план Београда - општински архитект, Ђорђе Коваљевски		Београдска секција Уније југословенских инжењера и архитеката	ВРТНИ ГРАД	ЕВРОПСКА МИСАО О БЕОГРАДУ
1924.		Предавање <i>Вратарски град</i> и Скица метрополе		изградња насипа, канала и црпних станица на левој обали Дунава	1927.
1927.	Генерални регулациони план за Београд - инжењер Министарства грађевине, Јован Обрадовић	Будући велики Београд - чешки архитект, Јан Дубови		изграђен Панчевачки мост	ИНФРАСТРУКТУРА ЗА ТРЕЋИ ГРАД
1928.					
1935.					
1939.	Генерални регулациони план за Београд - Ђорђе Коваљевски и Даница Томић Милосављевић		образован Савез инжењера и техничара		
1944.			основан Урбанистички институт Министарства грађевине НР Србије	оснивање <i>Пољопривредног комбината Београд</i>	1944.
1945.		Студија <i>Обнова и изградња Београда: контуре будућег града</i> , Никола Добровић	основан Урбанистички завод при Планској комисији Србије		
1946.	Израда Идејног генералног плана реконструкције Београда - Никола Добровић, директор Урбанистичког института	Алтернативна решења железнице на ужем подручју Београда, Никола Добровић и Владимир Марковић			УТЕМЕЉЕЊЕ УРБАНИСТИЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ
1948.					
1950.	Генерални план Београда - Милош Сомборски			ГРАД НА СВИМ ОБАЛАМА РЕКА	
1957.	Измене и допуне Генералног плана Београда за територију леве обале Дунава - архитект Братислав Стојановић				1957.
1958.		Програм и студија за коришћење леве обале Дунава у пољопривредне сврхе - проф. арх. Бранислав Којић	Дирекција за изградњу и уређење Београда на левој обали Дунава (до 1959. године)	"ГРАД КОЈИ ХРАНИ"	
	Просторни план територије Београда на левој обали Дунава	Идејна решења канализационе и водоводне мреже за прву ламелу и прву фазу индустријске зоне	Организација надлежна за територију Београда на левој обали Дунава у склопу Урбанистичког завода	ПУНКТ ЗА ГРАДСКУ РЕКРЕАЦИЈУ	
	Генерални урбанистички планови градских насеља Овча и Борча	Идејно решење градског парка у првој ламели			ДУНАВГРАД И ЗАШТИТНИ УРБАНИЗАМ
	Генерални урбанистички план градског излетишта <i>Оловачки Дунавац</i>	Програмско-инвестициони елаборат за изградњу петрохемијске индустрије	основана Дирекција за уређивање градског земљишта	ЛАМЕЛАРНИ ГРАД	
	Програмска решења градских рекреативних зона <i>Велико блато и Кожара</i>	Студија хидротехничких проблема Дунавграда	трансформисана у Дирекцију за изградњу и реконструкцију града		
1964.	Регулациони план прве ламеле Дунавграда и прве фазе индустријске зоне	Саветовање о уређењу речних обала Београда			
	Детаљни урбанистички план за блок 1 у првој ламели	Студија <i>Развој привреде Београда и могућност њеног уклапања у светско тржиште</i>			
1967.	Детаљни урбанистички план за Котеже	Светски конгрес урбаниста у Београду	образован Градски одбор за заштиту животне средине	ЛОНГИТУДИНАЛНО ШИРЕЊЕ ГРАДА	1972.
1969.	Регулациони план првог рејона Дунавграда		Завод за планирање града Београда		АРХИПЕЛАГ НАСЕЉА У МОРУ ЗЕЛЕНИЛА
1970.	Детаљни урбанистички план три месне заједнице првог рејона Дунавграда		Секретаријат за урбанизам		
1971.					
1972.	Елаборат Генералних урбанистичких планова за седам насеља <i>Пољопривредног комбината Београд</i>	Научни скуп <i>Човек и животна средина</i>			
1973.	Генерални план Београда - Александар Ђорђевић и Милутин Главички				
1974.					

1921/22.

план: Конкурсни пројекат - *Urbs magna*
 аутори: J.M.Auburtin, A.H.Parenty, J.E.Naville, A.H.Chauquet
 основни метод: Студије саобраћајне мреже
 концепт: Регионално умрежавање Београда; Вртни град

1927.

план: Генерални регулациони план за Београд
 руководиоца: Јован Обрадовић
 основни метод: Студије саобраћајне мреже
 концепт: Регионално умрежавање Београда

1927.

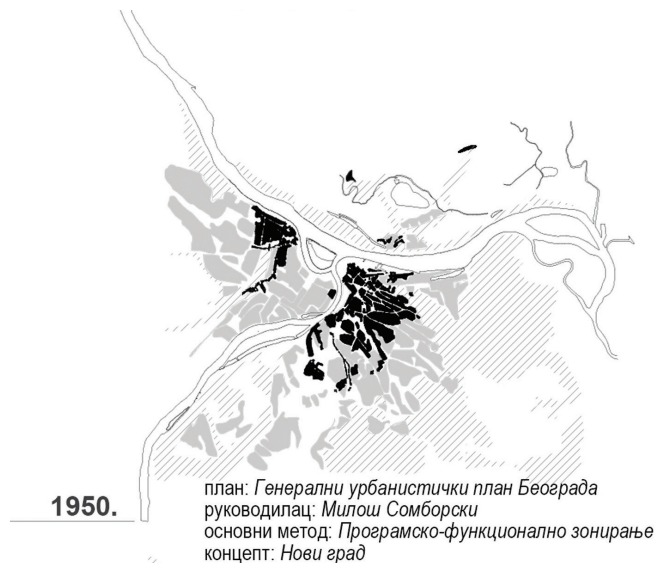
план: Скица метрополе Будући велики Београд
 аутор: Јан Дубови
 основни метод: Демографско-економске студије
 концепт: Вртни град

1946.

план: Идејни Генерални план реконструкције Београда
 руководиоца: Никола Добровић
 основни метод: Демографско-економске студије, саобраћајне студије
 концепт: Нови град

легенда: постојеће изграђено подручје планирано грађевинско подручје
 неизграђено подручје (пољопривредно и шумско земљиште, зелене површине)

1950.

план: Генерални урбанистички план Београда
руководилац: Милош Сомборски
основни метод: Програмско-функционално зонирање
концепт: Нови град

1972.

план: Генерални урбанистички план Београда
руководиоци: Александар Ђорђевић, Милутин Главички
основни метод: Морфолошке студије
концепт: Архипелаг насеља у мору зеленила

план: Генерално урбанистичко решење леве обале Дунава
руководилац: Братислав Стојановић
основни метод: Природно-еколошке и климатске студије
концепт: Ламеларни град - 'град који храни'

1968.

план: Генерални урбанистички план 2021.
руководиоци: Владимир Мацура, Миодраг Браца Ференчак
основни метод: Студија тематских подручја
концепт: Европска метропола; Дунавска оријентација града

2016.

Сл. 2: Хронолошки преглед морфогенезе Београда унакрсним сагледавањем планског оквира. Извор: Ауторски прилог.

Fig. 2: Chronological overview of morphogenesis of Belgrade by cross-examination of the planned framework. Source: Author's contribution

год. Дирекција је укинута, али је тим стручњака наставио са радом као посебна организација надлежна за ову територију у склопу Урбанистичког завода. Поменута организациона јединица састојала се из неколико стручних тимова надлежних за различите теме и аспекте при креирању урбанистичких решења. У периоду од 1957. до 1970. год. усвојен је велики број појединачних планова различитих просторних нивоа, идејних решења и тематских студија захваљујући интензивном раду на планирању овог подручја.

Серија израђених елабората први пут је третирала потенцијале природних добара Трећег Београда. Основни урбанистички мотив предложен за решавање овог подручја био је „систем слободних објеката у зеленилу – савремено просторно компонованих, са отвореним, неизграђеним приземљима“, а само насеље именовано је као Дунавград (Stojanović, 1971:358). Урбанистички склоп насеља пројектован је увођењем отворених и полуотворених јавних простора градског типа и активацијом слободних приземља чиме би се оствариле просторно-програмске везе између људи, објеката и природе. Морфолошка карактеристика Трећег града, према пројекту Дунавграда, огледа се у принципима ламеларног града, што подразумева компоновање стамбених ламела које функционишу као посебне организационо-урбанистичке целине. Градња је предвиђена тако да се може реализовати кроз етапе, али да у свеобухватном систему насеља чини организовану урбану заједницу (Strugar, 1980). Аутори који су радили на серији планова за леву обалу Дунава заговарали су концепт заштитног урбанизма, који укључује максималну заштиту природних услова и предела. Предложени начин градње прилагођен је геолошком саставу тла, с обзиром да је урбанистичким параметрима дефинисано да објекти немају подземне етаже како се не би угрожавали ток и ниво подземних вода. Посебно треба издвојити намеру утврђивања приобалног зеленог појаса и зелених површина које би се прожимале са стамбеним и привредним зонама, а које би имале улогу у побољшању микроклиматских и билошких услова животне и радне средине као и у просторно-санитарној изолацији стамбених зона.

Период од 1972. године до 2016. године: „Архипелаг насеља у мору зеленила“

Иако је приказани плански и истраживачки оквир из периода 1957-1970. год. имао за циљ остварење основног предуслова за даљи обиман студијско-пројектантски рад какав захтева урбанизација једне овако велике и специфичне територије, као и тежњу да над овом територијом буде успостављена урбанистичка контрола и створен основ за даљи развитак, усвајањем новог Генералног плана то није остварено.

Генерални урбанистички план Београда из 1972. год., чијом израдом су руководили Александар Ђоређевић, тадашњи директор Урбанистичког завода, и Милутин Главички, није укључио смернице које су претходно успостављене кроз изузетно студиозан и аналитички приступ у планирању леве обале Дунава (Urbanistički zavod, 2008). Могућности просторне организације града истраживане су у овом плану кроз постављање више алтернатива и кроз њихово вредновање путем квалитативних и квантитативних анализа, а са становишта испуњења претпостављених циљева дугорочног развоја Београда (Ђорђевић, 1972). У Ђорђевићевом *Експозеу поводом усвајања ГУП-а (1972)*, истакнуто је да је ово истраживање реализовано кроз три циклуса, тако што су искуство и резултати стечени у једном циклусу коришћени за постављање теза у следећем, док се није дошло до самог нацрта. Први циклус је представљао израду и вредновање 15 алтернативних скица развоја Београда до 2000. године. Други циклус је подразумевао истраживање и вредновање четири алтернативе, при чему се располагало већим бројем проучених података о стању грађене средине и могућностима будућег развоја. Трећи циклус подразумевао је формирање преднацрта ГУП-а и његово вредновање, које се састојало из квалитативних анализа и упоређивања са претходним алтернативама, као и из вишеструког тестирања саобраћајног система. Оваквим приступом остварено је усклађивање плана намене површина са саобраћајном мрежом и препознато је да се град неће ширити спонтано у равномерним концентричним круговима, већ у изразитим линеарним правцима експанзије – према Смедереву, Авали, Обреновцу и Батајници. Препознато је да би такав начин ширења града омогућио бољу и ефикаснију, тзв. линеарну, организацију града, при чему би се нова насеља мањих густина ослањала на снажан систем лонгитудиналних друмских и шинских саобраћајница које воде у централну зону. На основу планског концепта који се заснивао на стварању „архипелага насеља у мору зеленила“ одустало се од идеје о реализацији Дунавграда на левој обали Дунава за коју су у оквиру овог плана предвиђени:

1. формирање приобалног зеленог појаса паралелно са обалоутврдом;
2. формирање три мање стамбене целине непосредно уз везу са Панчевачким мостом;
3. формирање тачкасто распоређених рекреативно-спортских садржаја;
4. формирање привредне зоне непосредно уз железничку станицу код језера Велико блато и
5. две нове позиције мостова – данашња позиција моста Михаила Пупина и позиција непосредно уз Ада Хују.

Оваквом развојном визијом се препознаје могућност активирања територије леве обале Дунава као новог градског пункта за дневну рекреацију увођењем низијских

излетишта чија су окосница природна добра Дунавац, Велико блато, зоне према Црвенки и Панчеву, излетишта у шумама и у форландима.

Најновији плански предлози за територију леве обале Дунава су остварени у *Генералном урбанистичком плану за 2021. годину* (Сл. лист града Београда, бр.27/03). У овом плану се предвиђа идентичан начин ширења града као у претходном ГУП-у, према принципу линеарне организације и ослањања на лонгитудинални систем саобраћајница. Изградња Пупиновог моста, који је постао активан за саобраћај 2014. год., представља нову развојну перспективу при планирању овог дела територије Трећег Београда и његовог повезивања са Новим Београдом и Земуном, док другу важну развојну осовину на левој обали Дунава представља правац Зрењанинског пута од Панчевачког моста према насељима Борча и Овча. Важно је напоменути да су у оквиру овог плана природно добро Велико блато, природна оаза Бељарица и приобални појас Дунава, од Пупиновог до Панчевачког моста, означени као подручја у поступку заштите.⁸ Остала територија леве обале Дунава предвиђена је као:

1. стамбена зона са комерцијалним садржајима линеарно распоређеним дуж Зрењанинског пута;
2. привредна зона са луком дуж Панчевачког пута у развојној осовини према Панчеву;
3. комерцијална зона непосредно уз мост Михаила Пупина;
4. зелена зона на осталој територији и зона за пољопривредну делатност претежно заступљена уз северну границу плана.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Хронолошким сагледавањем и тумачењем морфогенезе Београда и њему припадајућег ширег метрополитенског подручја и развојних модела предложених у плановима различитих нивоа и обухвата, студијама, програмима и конкурсним пројектима, као најважније вредности и потенцијали при планирању територије леве обале Дунава у будућности издвајају се природне карактеристике и повољни услови животне средине. Као и сви природни екосистеми, greenfield подручја су угрожена урбаним ширењем и њихова заштита је фундаментално питање при планирању коришћења земљишта и захтева одговарајуће стратегије за њихово управљање и координацију између

⁸ Подручја у поступку заштите, сходно *Закону о заштити природе Србије* (Сл. гласник РС, бр. 36/2009), могу бити „подручја, заштићене врсте и покретна заштићена природна документа. Проглашавањем заштићених природних добара директно се штити простор и стварају се основни предуслови за очување природе, биолошке, геолошке и предеоно разноврсности са једне стране, док се са друге стране стварају услови и за очување покретних природних докумената који имају изузетан научни, образовни и културни значај (заштићени хербарии, збирке лептира, музејски експонати и сл.). Заштићена природна добра су једна од најважнијих заоставштина које човечанство може оставити будућим генерацијама“.

учесника у планском процесу. Јасно је да се ради о просторном обухвату који поседује низ сукобљених циљева при промишљању будућих развојних модела захваљујући двоструком потенцијалу који, пре свега, нуди река Дунав:

1. међународни речни коридор који условљава развој привредне и лучне делатности, при чему се наглашава његов инфраструктурни потенцијал, наспрот
2. изузетним и специфичним природним условима који захтевају темељан и студиозан приступ просторном планирању ове целине.

Трећи Београд требало би да буде конципиран као град који се развија у дослуху са природом, ослањајући се на спецификум природних, еколошких и климатских услова. Како би се створио адекватан основ за очување природних услова на територији леве обале Дунава, неки од предуслова за будуће деловање су: израда процене негативних утицаја на животну средину, прописивање норми квалитета животне средине и очувања природних услова при планирању урбане структуре и нових делатности у овом подручју, као и њихово усаглашавање на националном и међународном нивоу.

ЛИТЕРАТУРА

- Blagojević, Lj. (2007) *Novi Beograd – Osporeni modernizam*, Beograd, Zavod za udžbenike
- Council of Europe Press (1996) *Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy, Nature and Environment, No. 74*, Council of Europe at the Ministerial Conference "Environment for Europe", Sofia, Bulgaria
- Đorđević, A. (1972) *Ekspoze povodom usvajanja Generalnog urbanističkog plana 1972*, Urbanizam Beograda, br. 19, str. 13-19.
- European commission (2011) *The EU Strategy for the Danube Region - A united response to common challenges*, European Union, Directorate-General for Regional Policy, Brussels
- Gašić, R. (2011) *Planovi za izgradnju Beograda na levoj obali Save u međuratnom periodu, Prostorno planiranje u jugoistočnoj Evropi (do drugog svetskog rata)*, Istorijski institut, Balkanološki institut SANU, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, str. 379-398.
- Mitrović, A. (1969) *Jugoslavija na konferenciji mira 1919-1920*, Beograd, Zavod za udžbenike
- Novaković, B. (1987) *Urbanistička pisma 1955-1985, Prilozi za monografiju Urbanističkog saveza Srbije i Jugoslavije*, Beograd, IRO Građevinska knjiga i Jugoslovenski institut za urbanizam i stanovanje
- Sl. glasnik RS br. 36/2009, *Zakon o zaštiti prirode*
- Sl. list grada Beograda br. 27/03, *Generalni plan Beograda 2021*
- Sl. list grada Beograda br.10/04, *Regionalni prostorni plan administrativnog područja grada Beograda*
- Spalević, A. (2013) *Transformacija periurbanog prostora Beograda*, Geografski institut „Jovan Cvijić“, Srpska Akademija nauka i umetnosti, Beograd
- Stojanović, B. (1971) *Beograd na levoj obali Dunava, Godišnjak Muzeja grada Beograda*, br. 18, str. 333-383.
- Stojanović, B. (1973) *Prostorni plan Beograda na levoj obali Dunava*, Urbanizam Beograda, br. 24, str. 8-18.
- Stojanović, B. (1969) *Urbanistički plan privredne zone Dunavgrad*, Urbanizam Beograda, br. 3, str.10-15.
- Strugar, M. (1980) *Generalni urbanistički plan naselja PKB-a*, Urbanizam Beograda, br.56, str. 59-60.
- Urbanistički zavod Beograda (2008) *Beograd u mapama i planovima od 18. do 21. veka*, Javno urbanističko preduzeće
- Vuksanović Macura, Z. (2015) *San o gradu – Međunarodni konkurs za urbanističko rešenje Beograda 1921-1922*, Beograd, Orion Art